

Резюме

Бойчук А. Ю. Общие вопросы юридической ответственности за нарушения против природы, которые действовали во времена существования СССР, и ее динамики.

В статье осуществлен теоретический анализ понятия юридической ответственности, определены особенности ответственности за правонарушения в сфере охраны окружающей среды, действовавших в период существования Союза ССР, рассмотрена динамика развития юридической ответственности в разные исторические периоды, а также выделены и проанализированы основные признаки этой категории.

Ключевые слова: юридическая ответственность, кодифицированный акт, правонарушение, этапы развития, признаки юридической ответственности, государственное принуждение, осуждение.

Summary

Boichuk A. General questions of legal liability for violation against nature which had been at the time of the existence of the USSR and its dynamics.

The theoretical analysis of the concept of legal responsibility is made, the peculiarities of responsibility for violations in the sphere of environmental protection, functioning during the period of existence of the USSR, were determined, the dynamic of legal responsibility development in different historical times were considered, as well as the features of this category were identified and analyzed.

Key words: legal responsibility, codified act, offense, stages of development, signs of legal responsibility, state coercion, conviction.

УДК 34.047:330.131.7

М. М. ВЕЛИКАНОВА

Марина Миколаївна Великанова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету культури і мистецтв

ВИЯВЛЕННЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК СТАДІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ

Вивчення ризику, з'ясування його сутності й видів, встановлення ознак та співвідношення з іншими суміжними категоріями, виокремлення елементів ризику проводиться з метою здійснення впливу на ризик. Ефективність такого впливу прямо залежить від того, наскільки комплексно суб'єкт здійснює управління ризиком та як проявляється його діяльність на кожному етапі управління. Управління ризиком є процесом, спрямованим на виявлення, ідентифікацію, оцінку та вплив на ризик з метою уникнення, контролю або мінімізації його наслідків. Проте особливості розвитку ризику на окремих стадіях зумовлюють специфіку конкретного змісту етапів управління ризиком.

Управління ризиком, як специфічний вид діяльності, а також його стадії було предметом дослідження таких економістів, як: Ф. Найт, Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев, Л. І. Донець. Серед учених-цивілістів, які цікавилися цим питанням, можна назвати Н. І. Майданик, О. Андрееву, О. Мельник. Проблеми управління ризиком та його стадії викликали інтерес і у зарубіжних дослідників, зокрема, Д. А. Архипова, Ф. О. Вячеславова та Р. А. Крючкова.

Разом із тим саме поняття «управління ризиком» та його стадії у правовій доктрині залишаються ще малодослідженими явищами. Тому наукові розробки у цьому напрямі є актуальними.

У зв'язку з цим **метою** даної публікації є з'ясування сутності таких стадій управління ризиком, як виявлення та ідентифікація.

Виявлення ризику є, мабуть, одним із найскладніших та водночас найважливіших етапів управління ризиком, оскільки саме від своєчасного встановлення змін у структурі ризику, ознак виникнення того чи іншого ризику, прогнозування можливих наслідків ризику та їх тяжкості залежить весь процес управління. Виявлення ризику має відбутись на перших двох стадіях життєвого циклу ризику – сигналізованні про можливість виникнення ризику та прояві ознак виникнення того чи іншого ризику. У стандарті AS/NZS 4360 цей етап розглядається як встановлення контексту (оточення, середовища) і полягає у визначенні цілей, заінтересованих сторін, критеріїв та ключових елементів¹. Складність цього етапу полягає в тому, що перед суб'єктом у багатьох випадках стоїть завдання виявити не реальний, а потенційний ризик. А це, у свою чергу, потребує цілісного бачення ризиків та джерел їх виникнення. Перепоною може стати відсутність інформації або її недостатність. Звідси випливає, що збір інформації стає головним для виявлення ризику, метою якого є подальша ідентифікація ризиків.

Збирання інформації та виявлення ризиків може здійснюватись різними способами і залежить, як правило, від суб'єкта такої діяльності. Проте надійність, достовірність, повнота, допустимість інформації, можливість її використання потребують аналізу вже в процесі збирання. Це, до речі, ілюструє умовність поділу процесу управління ризиками на етапи.

На сьогодні інформація стає дедалі ціннішим товаром. Інформація, як нематеріальне благо, є об'єктом цивільних прав. Відповідно до ст. 200 ЦК України інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється законом.

Виходячи з того, що інформація є об'єктом цивільних прав, то, відповідно, для її одержання суб'єкти можуть вступати в цивільні правовідносини (наприклад, укладати правочини), які, зрозуміло, потрапляють у сферу цивільно-правового регулювання. Навіть у тих випадках, коли інформація знаходиться у самого суб'єкта управління ризиком і немає потреби в її одержанні, це не спростовує факту поширення на такі відносини дії норм цивільного права, оскільки вид такої інформації, режим доступу до неї у багатьох випадках зумовлюють специфіку її використання, яка базується як на загальних засадах цивільного права, так і на спеціальних правилах, встановлених окремими інститутами цивільного права (до прикладу, комерційна таємниця). Більше того, порушення правил одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, відповідно до ст. 27 Закону України «Про інформацію» та ст. 200 ЦК України тягне за собою притягнення винного до юридичної відповідальності, у тому числі й цивільно-правової, та покладення на такого суб'єкта обов'язку відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої цим правопорушенням. Отже, збір інформації з метою подальшого її використання у процесі управління ризиками на етапі виявлення ризику потрапляє під сферу цивільно-правового регулювання.

Втім, виявлення ризику як початковий етап управління не обмежується лише збором інформації. Така інформація повинна бути проаналізована з точки зору встановлення контексту ризику. Тобто, мають бути виявлені цілі діяльності, заінтересовані сторони, критерії подальшої оцінки ризиків та визначені інші ключові елементи. Так, зокрема, встановлення цілей діяльності суб'єкта допоможе виявити коло обставин (факторів), що можуть спричинити виникнення ризику. І одним із таких факторів може бути невідповідність певної цілі певному виду діяльності. Наприклад, наявність мети отримання прибутку вказує на підприємницький характер діяльності, яка має спеціальне регулювання цивільно-правовими (і не тільки) нормами. Натомість відсутність такої мети є ознакою не підприємницьких відносин, регулювання яких у багатьох випадках відрізняється від підприємницьких.

Таким чином, виявлення ризиків, як початковий етап управління ними, полягає у визначенні усіх можливих ризиків (у тому числі й потенційних), що можуть розвинути у певній системі. І оскільки така діяльність передбачає вступ суб'єкта, який здійснює управління ризиками, у цивільно-правові відносини з приводу одержання інформації, оформлення діяльності відповідно до цілей тощо, то цивільно-правове регулювання управління ризиками розпочинається вже на першому етапі – виявлення ризиків.

Наступною стадією управління є ідентифікація ризиків. Це за своєю суттю є якісним аналізом ризиків, який полягає у з'ясуванні природи ризику, виділення особливостей його реалізації, встановлення виду ризику, аналізі виявлених ознак ризику, його взаємозв'язку з іншими ризиками. У вже згадуваному стандарті AS/NZS 4360 ідентифікація ризиків передбачає відповіді на питання: що трапилось? та як трапилось?

У спеціалізованій літературі у поняття ідентифікації вкладається два значення. З одного боку, під ідентифікацією (лат. *identifico*) розуміють процес ототожнення, порівнювання, уподібнення, розпізнавання. З іншого, – це кількісна та якісна оцінка небезпеки за можливими передбачуваними наслідками². Втім, існує й точка зору, що відповідно до настанови ISO GUIDE 73:2009 згідно з мовними традиціями науково-технічної української мови і вимогами ДСТУ 3966-2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» ідентифікація являє собою процес виявлення, дослідження та описування (дескриптування) ризиків. Ідентифікація ризиків передбачає виявлення джерел ризиків, досліджування подій, їх причин і можливих наслідків. Тобто, на думку окремих учених, ідентифікація ризиків займається питаннями знаходження, складання переліку та опису елементів ризику. До числа останніх відносять джерела ризиків або небезпеки, можливі загрози, події, наслідки та ймовірність³.

Таким чином, етап ідентифікації ризиків викликає серед науковців дискусію з приводу його змісту. Одні автори розглядають ідентифікацію ризиків у контексті таких етапів управління, як аналіз та оцінка ризиків, натомість інші ототожнюють ідентифікацію з виявленням ризиків. Проте обидві точки зору мають раціональне обґрунтування та за своєю суттю є правильними.

Справа в тому, що ідентифікація ризику здійснюється на усіх стадіях життєвого циклу ризику, що, до речі, відрізняє цей етап управління ризиками від усіх інших. Тобто, відповіді на питання: що трапилось? і як трапилось? або що могло трапитись? є актуальними на будь-якій стадії розвитку ризику – як при встановленні змін у структурі ризику, так і на стадії ліквідації чи мінімізації наслідків ризику, коли необхідно проаналізувати прояв результатів прийнятих рішень та вжитих дій і оцінити ефективність такого управління, а за необхідності – й внести корективи. Ідентифікація ризику є безперервним процесом збору і обробки даних щодо джерел ризику, зміни ризику в часі, характерних ознак ризику, впливу ризиків один на одного тощо⁴. Більше того, особливо підкреслюється, що ідентифікація ризиків не буде ефективною, якщо вона не проводитиметься регулярно протягом реалізації проекту⁵.

Як слушно звертають увагу вчені-правники, на відміну від економічних відносин, де ризик завжди не абстрактна можливість втрат, а визначена величина, можливість (ймовірність), настання якої можна вирахувати, використовуючи математичні формули, у цивільному праві про ризик, як про можливість настання несприятливих наслідків, можна говорити з певною мірою умовності. Ні математично виразити, ні вирахувати, ні побачити ймовірність реалізації ризику суб'єкту цивільних правовідносин не вдасться. Може йтися вик-

лючно про передбачувану ймовірність настання тих чи інших несприятливих наслідків у формі реалізації ризику⁶. Звідси випливає, що не усі використовувані в економічних відносинах методи ідентифікації ризику можуть бути застосовані, зокрема, у цивільно-правових відносинах. Найефективнішими методами ідентифікації ризиків, що породжують правові наслідки, є юридичний (правовий) моніторинг та юридичний аналіз або юридична експертиза.

Моніторинг у юридичній енциклопедії розглядається як регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування⁷. Зокрема, як зазначає Н. Р. Нижник, моніторинг використовується під час аналізу широкого кола правовідносин і застосовується у різних юридичних сферах⁸.

Виходячи із усталеного у правовій науці поняття юридичного (правового) моніторингу, такий метод ідентифікації ризиків полягає у дослідженні правових відносин, в які вступає суб'єкт ризику, норм чинного законодавства, що регулюють такі відносини, а також інших регуляторів (наприклад, договорів), з метою встановлення «якості» об'єкта ризику, тобто наявності протиріч, колізій чи інших факторів, здатних спровокувати виникнення стану ризику, його розвиток чи неможливість впливу на нього. За допомогою юридичного (правового) моніторингу встановлюється наявність чи відсутність єдності «змісту» та «форми» правовідносин. Це дає змогу не тільки виявити ризики, а й встановити їх джерела, ознаки, особливості прояву тощо, що зумовлює вибір ефективних методів впливу.

Юридичний аналіз (юридична експертиза), як метод ідентифікації ризиків, має на меті встановлення цивільно-правових наслідків ризикової діяльності та розробку рекомендацій щодо подальшого впливу на ризик. Здійснюючи аналітичну діяльність, суб'єкт управління ризиками ідентифікує ризики, пов'язані з умовами укладання договорів, виконанням зобов'язань, практикою правозастосування судами норм чинного законодавства тощо.

Процедура юридичного аналізу залежить від об'єкта ризику, щодо якого він здійснюється. Проте можна виділити загальні принципи, відповідно до яких проводиться юридичний аналіз будь-якої ризикової діяльності.

По-перше, юридичний аналіз має розпочинатись не з початком власне ризикової діяльності, а раніше – на етапі прийняття рішення про здійснення такої діяльності. Суб'єкт управління ризиками чи особа, яка проводить юридичний аналіз (наприклад, на підставі договору про надання послуг), мають почати дослідження правових підстав здійснення такої діяльності, супутніх їй ризиків та їх можливих правових наслідків. При цьому правовий аналіз не повинен підмінятись наданням юридичної консультації чи висновку, оскільки це – різні види діяльності. Завданням правового аналізу є встановлення доцільності здійснення відповідної діяльності та її «ціни», тобто певного еквіваленту витрат на її здійснення.

По-друге, доцільним є проведення юридичного аналізу в два етапи. Перший – попередній аналіз – передбачає встановлення та перевірку найважливіших, ключових для прийняття рішення обставин. Досить часто на цьому етапі застосовується неформальний підхід до збору та перевірки фактів, що, з одного боку, дає змогу оперативно зробити попередні висновки про наявні ризики, а, з другого, – такий підхід не гарантує точність отриманих результатів. Проте на таких попередніх висновках може базуватись рішення про початок діяльності, наприклад інвестування, що значно підвищить її ефективність за рахунок зменшення витрат, у тому числі пов'язаних із тривалістю процедури перевірки.

Втім, попередній аналіз не виключає, а, навпаки, зумовлює наступний, другий етап – спеціалізовану перевірку, яка має бути достатньо деталізованою і поглибленою. І хоча фахівцями висловлюється точка зору, згідно з якою проведення правового аналізу є найбільш ефективним до початку діяльності, власне спеціалізована перевірка може застосовуватись і вже у розпочатій діяльності з метою захисту інтересів суб'єктів її здійснення⁹.

По-третє, юридичний аналіз має завершуватись складанням звіту та передачею його суб'єкту ризику. У економічній та юридичній літературі висловлюються думки щодо його змісту, зокрема, у звіті мають бути загальні відомості про об'єкт дослідження, аналіз за кожним напрямом діяльності, опис ризиків, висновки та рекомендації з усунення виявлених ризиків¹⁰. На думку І. М. Назаренко та А. І. Орехової, у звіті має відображатись інформація про правові підстави для проведення перевірки, питання, які поставлені замовником, перелік документів, що досліджувався, методика дослідження поставлених питань, констатацію фактів, висновки про результати дослідження. Втім, як наголошується авторами, незалежно від змісту звіту, результати правової експертизи є дійсними виключно на дату, станом на яку вона проводиться, за винятком випадків, коли в звіті вказується протилежне. Ці результати не можуть бути використані інакше, ніж відповідно до цілей і завдань, викладених у договорі між замовником та виконавцем даної експертизи. Виконавець не несе відповідальності за рішення, які були прийняті замовником, виходячи з інформації про результати¹¹.

Таким чином, виявлення ризику, як стадія управління, здійснюється на перших двох стадіях життєвого циклу ризику (сигналізуванні про можливість виникнення ризику та прояві ознак виникнення того чи іншого ризику) і полягає у визначенні усіх можливих ризиків (у тому числі й потенційних), які можуть розвинутись у певній системі. Ідентифікація ризиків є їх якісним аналізом, мета якого – з'ясування природи ризику, виділення особливостей його реалізації, встановлення виду ризику, аналіз виявлених ознак ризику, його взаємозв'язку з іншими ризиками. Ідентифікація ризику здійснюється на усіх стадіях життєвого циклу ризику, що допомагає оперативно корегувати весь процес управління ризиком.

- ¹ AS/NZS 4360:2004. Risk Management [issued by Standards Australia]. Australien Handbook, HB 254-2003: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://broadleaf.com.au/old/pdfs/trng_tuts/tut.standard.pdf (дата звернення: 19.07.2017).
- ² Ткачук Г. О. Ідентифікація економічних ризиків в обліково-аналітичній системі підприємства / Г. О. Ткачук // Економіка харчової промисловості. – 2015. – Вип. 4. – Т. 7. – С. 82.
- ³ Федулова І. В. Ідентифікація ризиків як складова ризик-менеджменту / І. В. Федулова // Інтелект XXI. – 2016. – № 4. – С. 33, 43.
- ⁴ Чернова Г. В. Управление рисками: учеб. пособ. / Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 58–59.
- ⁵ Віннічук О. В. Політичні ризики в умовах демократичної трансформації суспільства: теоретико-праксеологічний аналіз: моногр. / О. В. Віннічук. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2013. – С. 103.
- ⁶ Андреева Е. Понятие и способы управления рисками в договорных обязательствах в гражданском праве / Е. Андреева // *Legea si viata*. – 2014. – Ianuare. – Nr 1/2 (265). – С. 8.
- ⁷ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К–М. – С. 764.
- ⁸ Нижник Н. Р. Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу / Н. Р. Нижник // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 2 (29). – С. 51.
- ⁹ Ницкевич А. Что такое due diligence? Понятие, классификация, особенности проведения правового дью дилидженс / А. Ницкевич, А. Скоробогатов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/public/10/01/14/4005> (дата звернення: 25.09.2017).
- ¹⁰ Due diligence (Дью Дилидженс, правовая экспертиза) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law-leader.ru/DD> (дата звернення: 29.09.2017).
- ¹¹ Назаренко І. М. «Дью ділідженс»: сутність, призначення та послідовність проведення / І. М. Назаренко, А. І. Орехова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2011. – Вип. 20. – Ч. I. – С. 365.

Резюме

Великанова М. М. Виявлення та ідентифікація як стадії управління ризиком.

У статті досліджуються такі стадії управління ризиком, як виявлення та ідентифікація. Робиться висновок, що стадія виявлення полягає у визначенні усіх можливих ризиків, що можуть розвинути у певній системі. Ідентифікація ризиків є їх якісним аналізом, мета якого – з'ясування природи ризику, виділення особливостей його реалізації, встановлення виду ризику, аналіз виявлених ознак ризику, його взаємозв'язку з іншими ризиками.

Ключові слова: ризик, наслідки ризику, управління ризиком, стадії управління ризиком.

Резюме

Великанова М. Н. Обнаружение и идентификация как стадии управления риском.

В статье исследуются такие стадии управления риском, как обнаружение и идентификация. Делается вывод, что стадия обнаружения заключается в определении всех возможных рисков, которые могут развиваться в определенной системе. Идентификация рисков является их качественным анализом, цель которого – выяснение природы риска, выделение особенностей его реализации, установление вида риска, анализ выявленных признаков риска, его взаимосвязи с другими рисками.

Ключевые слова: риск, последствия риска, управление риском, стадии управления риском.

Summary

Velykanova M. Detection and identification as a stage of risk management.

The article is devoted to the study of the following stages of risk management such as detection and identification. The conclusion is made that the detection stage is to identify all possible risks that can develop in a particular system. Identification of risks is their qualitative analysis, the purpose of which is to find out the nature of the risk, to distinguish the features of its implementation, to establish the type of risk, to analyze the identified signs of risk, its relationship with other risks.

Key words: risk, consequences of risk, risk management, risk management stages.